

The article focuses on the peculiarities of religious outlook of two figures in the Ukrainian Orthodox Church – Meletiy Smotrytskyi and Ivan Ogienko. They had a lot in common. Both tried to overcome the Orthodox Church crisis caused by the treaty signed in Berestechko in 1596.

Key words: Orthodox Church, treaty, church, reforms, Ukraine, tolerance.

Отримано: 7.02.2005 р.

УДК 821.161.2-1+82.01]091

Г.Й.Насмінчук

Кам'янець-Подільський державний університет

ЖАНР ТРЕНОСУ В ЄВРОПЕЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ПАРАЛЕЛЯХ

У статті на рівні типологічних паралелей простежується відповідність полемічної праці М.Смотрицького “Тренос” античним елегійно-трагедійним зразкам. Зокрема співставляється змістове наповнення та емоційна тональність твору української полемічної літератури і тренетичної трагедії Есхіла “Перси”.

Ключові слова: тренос, архетип, бароко, розповідні монологи, хор, тренетична ораторія

Написану у 1610 році нову полемічну працю М.Смотрицький назвав «Треносом» (у підзаголовку «Плач єдиної Святої Вселенської Апостольської східної церкви»). У фольклорі плачами (голосіннями) називали невеликі за обсягом поетичні твори, пов'язані з похоронним обрядом. “Голосіння над покійниками, – писав Іван Огієнко, – відоме з найдавнішого часу як на Сході, так і в Європі. Про голосіння згадує вже Біблія” [3, с.253]. В голосіннях зверталися до мерця, як до живого, виповідаючи йому свої жалі, вихваляючи, прагнучи «розбудити» і благаючи повернутися. Входячи до системи літературних жанрів, пов'язаних з темою смерті (епітафія, реквієм), тренос (плач), як правило, присвячується конкретному реальному померлому, хоча часто зустрічаються плачі («ляменти») з приводу трагічної події, яка стосується цілої суспільної групи чи прошарку (пор.: «Вірш на жалосний погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича і «Лямент о пригоді мешан острозьких» невідомого автора).

Підхід до треносу з боку жанру дозволяє використовувати цей жанровий різновид як архетипну матрицю для аналізу різних варіантів його змістового наповнення.

М.Смотрицький майстерно поєднав у «Треносі» особливості фольклорних і літературних плачів. Чимало деталей увійшло у полемічний твір з народних зразків. Питомо народними є вишукані тропи і фігури, вжиті письменником, образ покинутої невдячними дітьми вдови перегукується з фольклорними аналогами, ритмічна проза нагадує думний речитатив.

«Тренос» М.Смотрицького необхідно розглядати і в контексті літургійної поезії про Скорботну Богородицю, зокрема у генетичному зв'язку з тими гімнографічними творами, які склали основу православної богослужіння протягом страсного тижня. На основі візантійських джерел в українській середньовічній літературі постав «Плач Богородиці» Кирила Туровського (XII ст.), Григорія Цамблака (XV ст.), Кирила Транквіліона-Ставровецького (XVII ст.) [Див.: 4].

«Тренос» органічно вписується в контекст давньоукраїнської книжної, загальнослов'янської та європейської ренесансної традиції. Помітна жанрова, образна, поетикальна спорідненість твору М.Смотрицького з такими зокрема плачами, як «Плач во дні великого голоду» німецького поета XVII ст. А.Грифіуса, «Плач про полонення та остаточне зубожіння Московської держави» анонімного російського автора XVI ст., «Трени» польського поета XVI ст. Яна Кохановського, «Жалобні вірші на смерть Яна Кохановського» польсько-українського поета XVI-XVII ст. Себастьяна Фабіана Кльоновича та ін. Ясна річ, не йдеться про безпосередні впливи, а передовсім про генетичний, типологічний взаємозв'язок, що зумовлений стилем тогочасної доби. Медієвіст Тетяна Трофименко, посилаючись на авторитетні європейські розвідки, цілком резонно зауважує, що *«специфічна текстова форма «плачу» (мається на увазі передусім плач Богородиці під хрестом і над тілом Ісуса Христа — Г.Н.), в якій реалізується мотив, не ідентифікується сучасними дослідниками виключно в межах католицької традиції. Натомість говориться про потребу провести лінію розвитку назад — від західної версії до візантійської традиції і до античної похоронної пісні»* (підкресл. наше — Г.Н.) [7, с.10].

На рівні типологічних паралелей маємо на меті у цій роботі простежити відповідність «Треносу» античним елегійно-трагедійним зразкам. Культивування та розвиток ліричного жанру треносу має багатовікову історію в стародавній Греції. Відомі величні плачі про безсмертя загробного життя Сапфо, Піндара, Сімоніда. Жанрові вкраплення тренів знаходимо в епічних і драматичних творах (плач Гекуби, Пріама, Андромахи над тілом Гектора в «Іліаді» Гомера, плач Кассандри над своєю долею в «Орестей» Есхіла). Наскрізь тренетичною є трагедія «Перси» Есхіла, вчені визначають її жанр як «третична ораторія». Тут оплакується доля перського війська, яке потерпіло поразку у війні з греками. В обох творах причини національних трагедій витрактуються з точки зору світового правопорядку і божественної справедливості. Носієм божественної мудрості в «Персах» виступає цар Дарій (вірніше, його тінь), який засуджує свого сина за надмірність посягань, за осквернення чужих храмів, за порушення світової гармонії. Ксеркса і його воїнство Дарій називає «захланними», «зухвалними», відтак застерігає:

*В своєму щасті на чуже позадривившись,
Утратите, захланні, весь достаток свій.
Бо тим, що загордились, не уникнути*

*Покари, що суворий Зевс відмірює.
Тож мого сина, Ксеркса нерозважного,
Прошу вас, напоумте, хай не сміє він
Зухвальством ображати небожителів [2, с.47].*

В оцінці Святої Церкви відступництво православних єпископів постає теж як порушення закону волі Бога: *“О злочинцелі, а не учителі! О темнильники, а не світильники! Impostores, а не Postores! Episcoti, а не Episcopi! Порушили ви закон волі Божої, ввели в оману душі свої проклятою сьогосвітньою Мамоною” [5, с.83]*

Отже, в одному й другому випадку говориться про моральний переступ, який породжує колос біди і великим тягарем лягає на плечі народу. Шукаючи виходу зі становища, обидва письменники звертають свій погляд у минуле, називаючи імена славних лицарів, які колись прислужилися вітчизні. У Есхіла це екзотичні імена перських вождів, полеглих на полі битви. Хор тужить за ними, називаючи кожного поіменно:

*Де хоробрий Фарандак?
Де Суз, Палагон?
Де Асаммії, Дотам, Агдабад?
А де Сусіскан,
Боєць із Екбатани?
Де славний в бою Аріомард?
Де Севалк, вовевода?
Благородний де Лілей?
Де Мемфіс, Масистр?
Тарібід, Гістехм, Артембар? [2, с.51].*

М.Смотрицький, оплакуючи втрату Костянтина Острозького у 1608 році, а потім і втрату довгої низки українських шляхетних родів, в уста Східної Церкви вкладає все те ж запитання: *Де? «Де тепер неоцінений той камінець, той карбункул, що сяяв, наче світильник, який я між іншими перлами, наче сонце поміж зорями, в короні голови моєї носила — дім князів Острозьких, котрий блиском світлості старожитньої віри своєї над усіма іншими світив? Де й інші дороги й однаково неоціненні тієї ж корони камінці — значні руських князів роди, неоціненні сапфіри і безцінні діаманти — князі Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Руженські, Соломерецькі, Головинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лук омські, Пузини й інших без ліку, що їх поодинокі вчисляти було б справою довгою?» [5, с.84].* Плач церкви, незважаючи на одного «виконавця», — багатотональний, «симфонічний». Тут і сльози, і ридання, і печаль, і туга матері, яку кинули напризволяще рідні діти.

Хоча діапазон тренетичного жанру не піддається ні метричній, ні строфічній регламентації, як правило, у плачах чергуються розповідні і ліричні монологи чи партії. В «Персах» розповідні монологи переважають у першій частині, тут вони несуть основне сюжетне навантаження: в них повідомляється про лихі передчут-

тя матері Ксеркса і про поразку персів. У другій частині зростає роль ліричних партій хору. Мінорним багатоголоссям, частим повторенням слів «біда! Біда!», «яка печаль! Яка журба!», «болю наш, болю!», «ридай! Підхоплюй криком крик!» хор виносить остаточний присуд нерозважливому Ксерксу.

За емоційною тональністю «Тренос» М.Смотрицького близький до аналогічних фольклорних і літературних першотворів. М.Возняк відзначав, що твір цей написаний ритмічною прозою і нагадує думи. *“Тут уступи пориваючої сили мови, вибухи розжаленого почування, голосної скарги, гіркої наруги, яскраві малюнки та страшні погрози чергуються з сумовитою поезією й сильним пафосом. Тон незвичайно нервовий”* [1, с.490]. Емоційно наснажені вкраплення «горе мені!», «біда мені!», «хто потоки сліз моїх погамує?», «послухайте голосіння мого!» підсилюють викривальні пасажі полемічного твору.

Отже, жанр треносу, добре відомий античній традиції, а потім розвинутий світською і церковною літературою середньовіччя, отримав у полемічній праці М.Смотрицького своєрідні риси. Вони були зумовлені ренесансними і бароковими віяннями на східнослов'янських теренах, а також новими обставинами полемічної боротьби в Україні. Не зайве зауважити, що тренос не став реліктом минулого, він продуктивно функціонує як жанр і як архетип в українській літературі до сьогодні. Для прикладу назвемо «Плач Ієремії» Г.Чубая, «Тренни Чернишевського» В.Стуса, «Тренос» Р.Корогодського.

Список використаних джерел:

1. *Возняк М.С.* Історія української літератури: У 2 книгах. — Кн. 1. — Львів, 1992. — 696 с.
2. *Есхл.* Трагедії. Перекл. з давньогрецької А.Содомори та Бориса Тена. — К., 1990. — 318 с.
3. *Іларіон, митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу. — К., 1991. — 424 с.
4. *Пелешенко Ю.* «Плач Богородиці» в українській літературі // Медієвістика. — Одеса, 1998. — Вип.1. — С.30-40.
5. *Смотрицький М.* Тренос // Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. і вступ. стаття В.І.Крекотня. — К., 1987. — С.67-92.
6. *Содомора А.* Жива античність. — К., 1983. — 232 с.
7. *Трофименко Т.* Образ скорботної Богородиці у збірці «Перло многоцінне» Кирила Транквіліона-Ставровецького // Слово і час. — 2002. — №11. — С.9-13.

The author tries to demonstrate that «Trenos» by M.Smotritsry correlates to the ancient tradition. This article is devoted to the similar traits of Eshil's tragedy «The Persians» and M.Smotritsky's pamphlet.

Key words: trenos, archtype, baroque, narrative monologues, choir, trenos oratorie.

Отримано: 14.03.2005 р.